

BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQ KAMCHILIKLARI VA ULARNI BARTARF ETISH OMILLARI

Kimyo international university in Tashkent

Maxsus pedagogika yo'nalishi

Najmetdinova Mohinur Hamza qizi

3-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada nutq kamchiliklari bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalarda nutqning buzilish sabablari va kelib chiqishi haqida yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: nutq qobiliyat, rivojlanish, ovoz, talaffuz, patologiya, lug'at, emotsional, faktor, pedagogik, aqliy, hissiy, ekzogen, pereferik, funksional, endogen, qobiliyat.

Kirish

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi.

G.L.Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi:

1)tayyorlov

davri

(2yoshgacha)

2)nutqning	mustaqil	shakllanish	davri.
A.N.Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo`lib ko`rsatadi:			
1) tayyorgarlik	davri – bola	tug`ilgandan	bir yoshgacha;
2) bog`chagacha	bo`lgan	davr –	3 yoshgacha;
3) maktabgacha	bo`lgan	davr –	7 yoshgacha;
4) maktab davri.			

Bola tug`ilgan daqiqadan boshlab ovoz chiqaradi. Bu ovoz qichqiriq va yig`idan iborat bo`ladi. To`g`ri, bu ovoz odam nutqidan uzoq. Lekin ana shu qichqiriq va yig`i nutq apparatining 3 bo`limini (nafas olish, ovoz hosil bo`lish, artikulyatsion) rivojlanishida katta rol o`ynaydi. Ikki hafta o`tgach, bola gapirayotgan odamning ovozigacha e`tibor bera boshlaydi. Bir oylik oxiriga borib, uni mayin qo`shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo`lib qoladi. Tez kunda bola intonatsiyaga e`tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonatsiyaga – yig`laydi. 2 oylik atrofida gu-gulash, 3-oyning boshida bo`g`inlarning talaffuzi paydo bo`ladi (*aga-aga, ta-ta, ba-ba* va boshqalar). Bunda tovushlar birikmasi aniq artikulyatsiya qilinmaydi. Bola 5 oyligida tovushlarni eshitadi. Atrofdagilarning lablari artikulyatsion harakatini ko`rib unga taqlid qilishga harakat qiladi. Bolaning qandaydir aniq harakatlarni ko`p marotaba takrorlashi harakat ko`nikmasining mustahkamlanishiga olib keladi 6 oyligidan boshlab bola taqlid qilish orqali ba`zi bo`g`inlarni talaffuz eta boshlaydi (*na-na-na, be-be-be, da-da-da, pa-pa-pa* va boshqalar). Ikkinchi yarim yillikda bola ba`zi bir tovushlar birikmasini idrok qila boshlaydi va ularni predmetlar yoki harakatlar bilan bog`laydi (*bu, ma, bey*). Bola 7-9 oyligida kattalar ketidan turli xil bo`g`inlarni qaytara boshlaydi. 10-11 oyligida so`zlarning o`ziga reaksiya paydo bo`la boshlaydi (vaziyat va gapirayotgan kishining intonatsiyasidan qat`iy nazar).

Ikkinchi davr – bog`chagacha bo`lgan davr (bir yoshdan 3 yoshgacha). Bolada birinchi so`zlar paydo bo`lgandan so`ng, tayyorlov davri tugab, aktiv nutqni egallash davri boshlanadi. Bu vaqtda bola atrofdagilar artikulyatsiyasiga e`tibor beradi. U gapirayotganlar orqasidan so`zlarni ko`p marotaba takrorlaydi va o`zi ham so`zlarni

talaffuz qiladi. Bola hayotining 2-3 yiliga kelib, uning lug'at boyligi sezilarli darajada boyib boradi. Eng keng tarqalgan ma'lumotga ko'ra, bolalarning lug'at boyligini bog'chagacha bo'lgan davrda o'sishi quyidagi raqamlarni ko'rsatadi: 1 yoshu 6 oyda - 10-15 ta so'z, 2-yilning oxiriga kelib 300 ta so'z, 3 yoshga borganda - 1000 ta so'z. Bola hayotining 3-yiliga kelib, nutqning grammatik tomoni shakllana boshlaydi. Avval bola o'z xohish va iltimoslarini bir so'z bilan ifodalaydi. Keyinchalik 1-2 ta so'zdan iborat sodda jumlar paydo bo'la boshlaydi.

Uchinchi davr – maktabgacha bo'lgan davr (3 yoshdan 6 yoshgacha). Maktabgacha bo'lgan davrda bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan: lab-lab, lab-til undoshlari - *p, b, m, f, v* va boshqalarni o'rganadilar. Artikulyatsion jihatdan talaffuz etish qiyin bo'lgan: shivirlovchi, sirg'aluvchi (*s, z, sh, j, ch*) va sonor (*r, l*), til orqa (*k, g*) tovushlarini talaffuzini egallashda qiynaladilar. Shuning uchun bolalar bu tovushlarni nutqda noto'g'ri qo'llaydilar yoki talaffuz etmaydilar. Bu davrda lug'at boyligining o'sishi davom etadi. Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'ati 3000-4000 ta so'zgacha etadi. Lug'at boyligi o'sib borishi bilan birgalikda nutqning grammatik tomoni ham rivojlanib boradi. Bola hayotining 4 - yiliga kelib, ular o'z nutqlarida sodda va murakkab gaplarni qo'llay boshlaydilar. 5 yoshga kelib esa, qo'shma gaplardan erkin foydalana oladilar. 5 yoshli bolalar qo'shimcha savollarsiz hikoya va ertaklarni aytib berish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu davrda fonematik idrok sezilarli darajada rivojlanadi. Bola avval unli va undoshlarni, so'ng sonor, shovqinli va sirg'aluvchi tovushlarni ajrata boshlaydi. Normada 4 yoshli bola barcha tovushlarni ajrata olishi, unda fonematik idrok shakllangan bo'lishi lozim. Bu vaqtga kelib tovushlarni to'g'ri talaffuzining shakllanishi tugallanadi va bola har tomonlama to'g'ri, aniq gapiradi.

To'rtinchi davr-maktab davri (7 yoshdan 17 yoshgacha). Bu davrning o'ziga xos tomoni shundaki, bolalar nutqining rivojlanishi oldingi davrlardagiga nisbatan ongli ravishda ro'y beradi. Bu davrda bolalar tovushlar analizi, nutqning grammatik qonuniyatlarini egallaydilar. Bu davrda nutqning yangi turi yozma nutq yetakchi rol

o`ynaydi. Bola nutqining rivojlanish jarayoni o`z vaqtida to`g`ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Nutq kamchiligi o`z-o`zidan barham topmaydi, balki vaqt o`tgan sari yanada mustahkamlanib, zo`rayib boradi. Og`ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta`sir ko`rsatadi. Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi. Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko`rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy konuniyatlarini va xar bir yosh davrida Nutqning rivojlanish konuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy).

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
3. Tug`ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;
4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).
5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo`ladigan bosh miya jarohatlari.

6. Nasliy faktorlar.

7. Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogic qarovsizlikka, vegetativ disfunksiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo`ladi.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan sabablar, ayrim xollarda ularning birgalikda qo`shilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo`lishi mumkin.

Organik Nutq buzilishlari o'z navbatida ma'lum joyning zararlanishiga ko'ra markaziy va periferik xarakterda bo'ladi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv sistemasini u yoki bu qismlarining buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi. Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya nutq kamchiliklari kiradi.

Periferik buzilishlar: artikulyatsion apparatning noto'g'ri to'zilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulyatsion organlar inervatsiyasining buzilishidan kelib chiqadi. Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar — bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan a'zolar tuzilishida xech qanday o'zgarishlar bo'lmaydi. Funksional xarakterdagi nutq Turli nutq buzilishlarining rivojlanishini oldindan aniqlash katta ahamiyatga egadir. Agarda nutqiy nuqson bolaning maktabga kelgan vaqtida ilk bor aniqlansa, u holda uni tuzatish qiyinchiliklari kuzatilib, uzlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agarda bolaning nutq nuqsoni maktabgacha yoki yasli yoshida aniqlansa, tibbiy va pedagogik tuzatish maktabda to'laqonli ta'lim olish imkonini beradi.

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bolmish farzandlarni masulayetni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qoshadigan munosib fuqarolar bolib yetishishlariga katta umid bilan qaraladi. Dunyoga O'zbek modeli deb nom olgan rivojlanish yoli bilan tobora ko'proq tanilayotgan O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta etibor berilmoqda. Davlatimizning ustivor siyosati yosh avlodni manan yetuk, jismonan sog'lom va aqlan barkamol qilib voyaga yetkazishdir. Bu o'rinda rivojlanishida nuqsoni bolgan ayrim ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar tarbiyasi alohida etiborda bo'lib kelgan. Bola tarbiyasi dastlab oilada oz ota-onasining bag'rida jismonan, aqlan va manan shakllanib boradi. Farzandlar tarbiyasi ko'p jihatdan oiladagi muhitga, atrofdagi kattalarning bolani tarbiyalashga bo'lgan munosabatiga bog'liqligi, ota-onaning jamiyat oldida masul ekanligi, davlatimizning qator qonun va qarorlarida qayd etilgan. Nutqida

nuqsoni bor bolalar bilan ham o'z vaqtida to'g'ri tashkillashtirilgan talim tarbiya ishlari bolalar rivojlanishiga o'z tasirini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Muminova L.R., Ayupova M. «Logopediya» T. 1993 y.
2. Logopedicheskaya ritmika (uchebno-metodicheskoe posobie dlya logopedov spes.det. sadov) Toshkent – 2006.E. N. Nazarova, Sh. BoltaevaD. Nurkeldieva
3. K.Mamedov, G.Berdiev, SH.Xoliqova. Maxsus psixologiya ma'ruzalar matni. Toshkent, 2001.
4. Shomaxmudova R.Sh., Mominova L.R. «Bogcha va kichik maktab yoshidagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni tuzatish». T., 1981 y.
5. R.Shomaxmudova. L. Mominova "Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish".Qollanma 1993 yil
6. Shomaxmudova R.Sh., Mo'minova L.R. Bog'cha va kichik maktab yoshidagi bolalar nutqidagi nuqsonlarni tuzatish,- T.: "O'qituvchi" 1993 y
7. Maxsus pedagogika.Lola Mo'minova.Toshkent.
- 8 .Ayupova M. Logopediya.